

Arteterapie jako aplikované umění?

Evžen Perout

Stále častěji se objevující diskuse o patientském umění vybízejí k rozvinutí několika úvah. První souvisí s počátky arteterapie jako oboru. Zjištění, že duševně nemocní malují jinak než zdraví, šlo ruku v ruce s objevem autosanačního potenciálu expresivní tvorby.

Předmětem zájmu byla hlavně tvorba pacientů s psychózou a originalita znakování v jejich obrazech (H. Prinzhorn). Zvláštní archaismus byl porovnáván s tvorbou aboriginů či s grafickými typy objevujícími se v rané dětské tvorbě. Uvedené podoby projevu se stávaly inspirací pro tehdejší umění moderny. Při tomto srovnání je třeba zohlednit odlišný původ a typ deficitu, který zmíněnou morfologii ovlivňuje. V případě dítěte je odlišnost výsledkem dosud neukončeného vývoje a zrání, u domorodce jde o podmíněnost kulturním kontextem, tvorba duševně nemocného je výrazně determinována patologickým procesem, což ji od obou předešlých výrazně odlišuje.

Arteterapeut tvorbu spíše iniciuje a podněcuje nebo vyhledává nadané jedince, jinak však zůstává v pozadí. Na této myšlence je postaveno soužití v celosvětově známém rakouském centru Gugging, založeném L. Navratilem v roce 1981 (viz Ateliér 3/2006). Právě snaha zmírnit stigma duševní nemoci vedla současného primáře J. Feilachera ke změně názvu. Původní Psychoterapeutické centrum bylo přejmenováno na Dům umělců. Z pohledu arteterapeuta je jiná situace u pacientů neurotických či drogově závislých. Riziko eruptivně se vynořujících nevědomých obsahů je marginální, tvorbu lze metodicky řídit a s pacienty interpretovat. Při trošce nadsázky lze v úvodu terapie mluvit o výtvarně možná zajímavém projevu, ten však může být ze strany autora prezentován či provokativněji formulován „exhibicí“ symptomů. Pacientům proto příliš nepomůžeme, pokud nad tvorbou budeme pouze žasnout a vystavovat ji na chodbách kliniky. Účinnost arteterapeutické intervence se nejvíce prokáže ve změně výtvarného názoru v průběhu terapie. V příznivém případě se s odezníváním symptomů poruchy může paradoxně objevit pokles či „zprůměrnění“ původní „originality“ v tvorbě. Nemělo by však jít o pokles tvořivosti, která bývá poznamenána rigiditou, regrese a redukováností, což lze zpravidla vnímat jako metaforu symptomu. Setkávání s patientským uměním mimo prostory léčeben staví nepoučeného diváka do nezvyklé situace a výpovědi o jisté bezradnosti s uchopením tohoto typu tvorby jsou zápisy v návštěvní knize. Tam se často objevuje vyjádření údivu a překvapení nad vystavenými díly, kdy návštěvník hledá komentář, jenž by mu pomohl se zorientovat. Pokusem vyjít vstříc těmto hlasům byla například výstava Já zevnitř a zvenku v českobudějovickém Zlatém domě evropské kultury (24. 11.–10. 12. 2006), na níž byly vystaveny výsledky výtvarné části mezinárodních kurzů, konaných v rámci programu Comenius – Grundtvig, které organizuje občanské sdružení Dialog vědy s uměním (viz Ateliér 24/2004). Středoškolští studenti z Finska, Itálie, Tchaj-wanu, Slovenska a České republiky, tedy lidé duševně zdraví, maximálně se subklinickou formou psychických potíží, měli pomocí řeči tvarů, barev či linií promítnout sebe samy do předkresleného obrysu lidské postavy a dopátrat se podstaty svého já ve vztahu k okolnímu světu. Druhá část výstavy představila tvorbu výtvarně nadané pacientky s duševním onemocněním. Organizátorem výstavy Michalem Gibodou jsem byl vyzván, zda bych se jako arteterapeut nepodílel na tvorbě komentářů k vystaveným dílům. Snahou bylo v prvním případě upozornit především na rozmanitost provedení stejného zadání, které zcela jistě má svůj původ v autorově osobitosti expresivního projevu, což z něj dělá jedinečnou neverbální výpověď korespondující s psychickými danostmi. U druhé části šlo o komentář ke znakování psychotického onemocnění, které má svou typickou a zobecnitelnou charakteristiku.

Zpětnou vazbou k tomuto kurátorskému experimentu jsou komentáře studentů Ateliéru arteterapie při Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, z nichž vybíráme: „Není pro mne jednoduché reflektovat tuto výstavu, mimo jiné z důvodu pocitu ztracenosti mezi obrázky, kterým jsem nedovedla úplně porozumět. Přesto mne mnohé z nich zaujaly a rozezněly ve mně strunu pochopení. Z jednoho konkrétního jsem mohla vnímat zmatek a bolest tak silně, že jsem se od něho nedovedla odtrhnout a zároveň si jej už dále nechtěla prohlížet. Některé obrázky překypovaly množstvím výpovědí, v jejichž složitosti jsem se nedovedla vyznat. Jako by se autoři snažili mnoho říci svým rozumem a báli se poddat jednoduchosti a spontánnosti.“ „Když jsem se na obrázky díval (třeba i posléze doma v katalogu), tak jsem si říkal: ty jsi zahájil komunikaci. Do obrazu jsi dal sebe, svět, jak ho vnímáš, a ještě to nazval, komentoval, čímž jsi vystavil pohledu ostatních svůj třeba rozpor, třeba smutek... touhu... cokoliv. Všechna čest. Na druhou stranu děláme to všichni, akorát že si moc neumíme naslouchat a neumíme se dívat.“ „Tato zjevná skutečnost, že stejnou plochu pojednají různí lidé s tak velkou odlišností, mě nepřestává fascinovat. Také to, že obrázky, které mi barevným a tvarovým zpracováním byly bližší, měly v komentáři uvedeny podobné ‚diagnózy‘. Nemyslím to samozřejmě doslova, spíše že bylo poukázáno na podobné tendence v chování a emocionální stavy, které charakterizují jednotlivé osobnosti.“

Jak z výše vybraných názorů vyplývá, arteterapeutovo působení má své nezastupitelné místo při diferencované práci s pacienty trpícími duševními či psychosomatickými problémy. Své místo má rovněž v oblasti prevence, při práci s klientelou, která dnes ještě nepotřebuje psychologickou asistenci či léčbu, ale přitahuje ji neverbální a sebezkušenostní typ tvorby. Proto je namístě se ptát, zda je obhajitelná i aplikovaná podoba arteterapie, která se stává prostředníkem mezi tvorbou a divákem. Domnívám se, že ano. Komentáře o podobách výtvarných metafor mohou být orientační nebo inspirující pomůckou i v galerijním prostředí a vzhledem k „interpretační bezednosti“ symbolu s nímž se převážně pracuje, zbývá dostatek prostoru pro subjektivní divákovův názor. Poznatky arteterapie se dotýkají oblasti vnímání, přijímání a porozumění obrazu či výtvarných děl obecně, mohou tedy do jisté míry být cestou k vizuální gramotnosti, a jak ukazují studentské komentáře, mohou být i podnětem k sebereflexivnímu zamyšlení. Takto receptivně zprostředkovaný sebezkušenostní rozměr je vlastně jednou z podob „výchovy uměním“ (H. Read), jejíž myšlenka znovu nabývá na důležitosti.

Podněty k zamyšlení a impulzy k jejímu oživení nepřicházejí tentokrát ze světa duševně nemocných, ale z oblasti terapeutické. Tento posunutý úhel pohledu zřejmě něco napovídá o proměnách světa, v němž žijeme.

Článek byl publikován ve čtrnáctideníku současného výtvarného umění Ateliér, 3. 5. 2007, r. 20, č. 9, s. 2.